

Из музеологије

Едиб Хасанагић

ИСТОРИЈСКИ МУЗЕЈИ И ПОПУЛАРИЗАЦИЈА НАРОДНЕ ИСТОРИЈЕ¹

У послератном развитку музеја, и код нас и у свету, створени су многи музеји историјског типа, то јест музеји који, служећи се разноврсним материјалом, настоје да свеобухватно илуструју историју једног народа, једног ширег подручја или краја, једног историјског периода или догађаја. То је свакако у великој мери квалитативно нова појава, карактеристична, поред осталог, и по томе што је на садржај музејских витрина обратила пажњу многорбојних и нових посетилаца. Ови музеји нова су појава и по томе што су у музеолошку праксу унели и неке унеколико специфичне методе рада, а само њихово развијање мењало је и мења извесна догматска схватања да су музеји класичног типа једине праве музејске установе.

На развој историјских музеја код нас — регионалних и локалних, комплексних и специјалних — несумњиво је највише утицала једна чињеница: тежња да се и помоћу музејске изложбе упозна, објасни и афирмише социјалистичка револуција. Из овог настојања, у првим поратним годинама карактеристичног пре свега по своме друштвено-политичком смеру и нагласку, никле су изложбе и збирке, које су се скоро редовно претварале у музеје. У неким музејима који су већ постојали, настајала су посебна одељења ослободилачке борбе и револуције, а оснивани су и у националним оквирима (републичким и покрајинским) музеји посвећени овој теми. Сви ови музеји проширивали су постепено своју тематику у смислу приказивања друштвено-политичког развитка и ван оквира револуционарног радничког покрета, да би се сам покрет боље сагледао.

Полазећи од чињенице да данас у Југославији има око 200 музеја историјског типа, што представља око 60% свих музеја, и да су то великим делом релативно младе установе, што значи без довољно искуства и са ограниченим општим условима рада, желели смо да се данас овде задржимо на неким актуелним питањима искључиво ради размене мишљења о њима. Та питања нису углавном ни нова ни непозната, али су стално присутна или као проблем у развоју музеја, или као дилема у схватањима и у методу рада. Биће речи о концепцији ових музеја и могућностима реализације те концепције с обзиром на материјал и техничка средства експозиције, о профилу стручних кадрова у њима и о функцији ових музеја у савременом културном животу.

¹ Реферат поднет на саветовању музеалаца 31. V 1968. год. у Београду. Саветовање је припремио Историјски музеј Србије.

За разлику од музеја који су тематски строго усмерени на одређену дисциплину (уметност, природу, технику и др.), историјски музеји имају претензију да илуструју општи развитак једног народа или краја, или неку значајнију појаву из тога развитка. То значи да они приказују историју народа и хронолошки, и територијално, и тематски.² Разуме се, у тематском погледу такав приказ подразумева све процесе развитка, и то у њиховом дијалектичком јединству, односно поједине аспекте јединственог историјског процеса — као што су привреда и економика, друштво и политика, просвета и култура — изражава у њиховој повезаности и условљености. То је, уосталом, позната Енгелсова мисао, да економска производња и из ње нужно настала друштвена структура сваке историјске епохе сачињавају основицу за политичку и интелектуалну историју те епохе.

Музеолошки приказ историје српског народа, примера ради, мора да пружи основну представу о томе народу кроз разне периоде његовог развитка — феудализам, живот под туђином, ослободилачку борбу и самосталан национални развој, социјалистичку револуцију. У тим општим хронолошким оквирима треба приказати, поред свих елемената привреде и културе, друштво и државу у њиховом кретању, задржавајући се на појавама као што су: кметство и ослобођење сељака од феудалних уза; класне диференцијације и стварање модерне буржоазије и политичких странака; идеје социјализма и развој радничке класе; изграђивање државе и њен унутрашњи развој; буне, устанке и ратове за национално ослобођење; становништво и насеља; материјалну културу и материјалне услове живота; итд.

На овакву или сличну тематску ширину, мада свакако у различитом опсегу, упућени су сви комплексни музеји. У специјалним музејима изложба је ограничена на посебну тему, али са оквирима који шире залазе у општи амбијент места и времена. А то значи да историјски музеји не тумаче само историју политичких странака и политичких збивања, као што понегде чак и поједини музеалци мисле.

Шта оваква идејна концепција сталне или повремене изложбе значи у пракси, тј. у музеолошкој реализацији, и какви се проблеми у вези с тим јављају?

Несумњиво је да је реализација сваке изложбе условљена материјалом којим се располаже. Историјска раздобља са сложенијим економским, друштвеним, културним и политичким процесима, односно XIX и XX век, богатија су у очуваном материјалу, па се могу свестраније и сагледати. Па ипак, због једног нашег скоро националног немара према културном наслеђу, врло су скромни фондови музејског материјала и из XIX века. Подсетимо се само да се у историјској збирци Народног музеја у Београду, у коме је у почетку збирано и сво историјско наслеђе српског народа, налазе данас предмети који углавном представљају реликвије појединих личности или породица Карађорђевића и Обреновића. Па и шире гледано, и материјали који су сачувани на другим местима везани су, често, највећим делом за живот

² У територијалном погледу ови музеји су локални и регионални (обласни, покрајински, републички). За локалне музеје и музеје неког ширег подручја (округа, области) уобичајен је термин *завичајни музеји*.

и деловање буржоаске класе, односно за њене погледе на то шта као културну баштину треба чувати.

Затим, за разлику од музеја класичнога типа, који се углавном служе тродимензионалним предметима и у којима је легенда скоро једина писана реч, историјски музеји упућени су претежно на текстове, помоћни материјал и реконструкције — документе, фотографије, гравире, илустрације у књигама, литографије, географске и историјске карте, диораме, копије, реплике, макете, одливе и др. Овакви експонати, макар и највештије коришћени, не могу увек да илустративно и са жељеном импресијом изразе мисао, поред тога што замарају посетиоца, који их много више мора да чита него што их гледа. Свакако је једноставније и може се адекватније приказати баштина материјалне културе једнога народа у археолошком и етнографском музеју неголи сâм процес неког историјског збивања — устанка, револуције или класне борбе, на пример — у историјском музеју. Нешто што је сачињено од много компонената, које све заједно дају атмосферу једног времена или догађаја, остаје често визуелно (тј. музеолошки) недоречено, јер је апстрактно, за разлику од облика и врста ношњи на некој изложби етнографског материјала, на пример, јер експонати који о томе говоре делују аутентичније и конкретније.

Логичан је закључак да се историјски музеји, који су по природи ствари комплексни у ширем смислу речи чак када третирају и специјалну тему, користе свим врстама материјала, дакле и оним који се налази у археолошким, уметничким, етнографским, природњачким, техничким и другим музејима и збиркама.³ Њихова комплексност није само у идејној концепцији него и у реализацији концепције у односу на врсту материјала. То је чак и врло значајна предност, али се она често не користи, пошто се експонати у историјским музејима погрешно везују претежно за папир, тј. материјале од папира.

Међутим, постоји и једно друго схватање комплексности музеја, односно обликовања комплексних музеја, пре свега регионалних, у пракси и спроведено. Пошто се полази искључиво од значаја експоната, тј. узима општа вредност експоната као најбитнији елемент у структури изложбе, експонати се сврставају по гранама или струкама — сварају се самостална и међусобно независна одељења и збирке и у оквиру њих успоставља хронолошки ред. То је, у ствари, механички спој неколико музеја или збирки, међу којима и музеја или збирки посвећених политичкој историји, углавном ослободилачкој борби.

У комплексном историјском музеју, о коме је овде реч, структуру изложбе чини тема, и њој су подређени предмети. Да би приказао све фазе друштвеног, привредног и културног развитка, кустос бира предмете пре свега по томе колико се њима адекватно може илустровати одређена појава, а не првенствено по њиховој реткости или уметничкој вредности. Нека уметничка слика или пољопривредна алатка, којој је, естетички гледано, суђено да проведе највећи део свога века у депоу галерије или етнолошке збирке, корисно ће послужити у приказу неке историјске теме. Према томе, избор и распоред експоната

³ Археолошки и етнографски музеји су, у ствари, музеји историјског типа, јер је основни принцип у њиховом раду историјски приступ.

одређује општа мисао-водиља, идеја о историјском развојку, која од музеја чини једну логичну целину.

Мада још неразвијена, оријентација музеја историјског типа на предмете различитих категорија изазива извесне приговоре. Говори се, наиме, да се таквим избором залази у „домен“ појединих музеја или збирки (уметничких, етнографских, техничких и других), па се самим тим одређена тема и понавља, јавља се паралелизам у раду установа. Таква схватања свакако су неоснована и потичу, највероватније, из непознавања концепције једног модерног комплексног (историјског) музеја или из заосталог схватања о документима, фотографијама и сличном материјалу као експонатима за ове врсте музеја. Поједини предмети којима се музеолошки илуструје општи историјски развој једног друштва или једног краја, или нека посебна историјска појава, различито се користе у разним музејима. За музеј историјског типа од битног је интереса из области ликовне уметности пре свега историјска композиција и историјски портрет, понекад чак без обзира на њихову уметничку вредност. Уколико се приказује историја културе, бираће се само најнеопходнији експонати, да би се приказао одређени правац развоја ликовне уметности као једне гране културе. Или, при избору експоната из области етнологије, мерила примењене уметности — уколико се сама та уметност не приказује — или различити облици једног истог предмета подређени су критеријуму о значају таквих предмета за развој оруђа за производњу и продуктивност рада. Врста народне ношње у оквиру развоја облика народног живота битна је за једну историјску тему пре свега са становишта стандарда друштвених класа, промена у навикама, производњи материјала. За етнолога, најчешће, примарни елементи су старост ношње, њена скупоценост, евентуално и егзотичност. И тако даље. Овде је реч, према томе, о коришћењу разнородног материјала за илустрацију и тумачење одређених историјских тема, без претензија да се улази у све облике и специфичности тога материјала.

У музејима класичнога типа излажу се предмети, у историјским музејима приказује се историја. У првима, предмети су самостални, сваки за себе привлачи пажњу због своје уметничке или научне вредности. У другима, они су средство за илустрацију одређене друштвено-историјске појаве, део су једне целине којом се нешто објашњава. Ова разлика у гледању на функцију експоната у различитим музејима значајна је за историјске музеје. Изложбу флоре и фауне или народне ношње једнога краја могућно је, по правилу, припремити само ако се располаже експонатима у оригиналу. Изложба о неком историјском догађају може се остварити и са мање сачуваних или мање вредних оригинала, јер ће се користити разни помоћни материјали. То је врло озбиљна предност музеја ове врсте, под условом да се умешно користи.

Не задржавајући се шире на томе, овде ипак треба да поменемо велики значај употребе савремених техничких средстава, пре свега звучних и светлосних уређаја, и као помоћних и допунских за изражавање идеја, и као атрактивних за привлачење пажње. У ово време, када се интересовање за нова сазнања и жеље за културном разономом много радије задовољавају погледом на мали екран и њему сличним савременим комуникацијама и када човек све више жели да реч претвори у сли-

ку да би могао брже да чита, историјски музеји са много архивских докумената и фотографија старомодно и непривлачно делују, поред тога што замарају. Гомилањем експоната на изложби — а то је доста честа појава — губе се из вида важнији догађаји и моменти, ствара се конфузија у главама посетилаца. У ствари, изложбе код којих се врло критички не врши избор експоната више личе на изложбе материјала којим музеј располаже него на приказ одређених историјских збивања.

И када је већ реч о оригиналима архивских докумената који се излажу, треба свакако нагласити потребу да се они замене ксерографисањем, да би се сачували за историјску науку.

У закључку излагања о овој првој теми, о концепцији изложби историјских музеја, комплексних и специјалних, и реализацији те концепције, потребно је, чини нам се, посебно нагласити да је погрешно израду концепције унапред условљавати постојећим и познатим материјалом. Идејна концепција сваке изложбе представља научно обраћену тему, чији садржај усмерава музеолога да трага и за непознатим предметима и да се користи помоћним материјалом. У противном, а то се у пракси дешава, историја се даје у исечцима, искључиво на основу материјала којим се можда и случајно располаже, приказују се поједини историјски догађаји и поједине личности изоловано. Једностраност у обради, па и идеализација у приказивању историјских појава уочљиве су данас можда највише у третирању историје социјализма и револуције.

Из овога односа идејна концепција — музејска грађа важно је истаћи потребу за много јачом оријентацијом музеја на прикупљање материјала који се тиче савремених збивања. У том погледу музеји су скоро сасвим окренути ка прошлости, и нарочито даљој прошлости, мада многи предмети којима се служи савремени човек или који говоре о савременим збивањима брзо добијају историјску патину и нестају под жрвњем промена. За прошлогодишњу изложбу о првомајском плакату код нас чињени су, на пример, велики напори да се пронађу примерци плаката из 1946. и 1947. године, а ових дана утврђено је да се ни код једне друштвене организације не чувају снимци са омладинских радних акција, мада су те организације у тим акцијама биле највише ангажоване. Чињеница је, изгледа, да колико год показујемо интересовање и ентузијазам за музејске предмете из ранијих епоха, у скоро истој мери се пасивно односимо према материјалу који ће кроз низ година имати историјски третман.

*

Друго питање из ове теме односи се на стручни кадар у музејима. У идејном и техничко-естетичком постављању и обликовању изложбе, стручна спрема и истраживачка способност кустоса и њихова инвентивност да одређену историјску тему визуелно представе исто је толико битан елемент колико и грађа којом се то чини. Сама разноврсност тема која карактерише комплексни музеј поставља овде кустоса у један посебан положај — да се оријентише и у научним областима ван своје специјалности и да се и при откупу и при избору експоната за изложбу толерантно односи према другим струкама. Експонати у овим музејима условљавају једни друге, међусобно су повезани или су једни подређени

другима, а сви чине једну органску и функционалну целину. И сам стручни кадар, који је по конституцији установе разнородан, потчињава се, нормално, том факту и при изради идејног пројекта и при обликовању изложбе. Све то — и стручно усавршавање, и ближе упознавање са разним научним дисциплинама, и истраживачки рад, и упознавање са модерним техничким средствима експозиције — захтева, без сумње, озбиљан стваралачки напор. Утолико више што се функција кустоса не исцрпљује овим радом — сазнања која је стекао и заједно са другима уткао у изложбу преносе се на посетиоца, јер је због њега све то и рађено. Та педагошка делатност кустоса, његова усмена реч којом, у непосредном додиру са посетиоцем, објашњава и оно што се експонатима није могло изразити или дорећи, неодвојива је од појма стручног рада у музеју, поготово у музејима са малобројним кадром. Чини нам се да ово треба нагласити и због несумњиве потребе да онај ко је учествовао у стварању изложбе осети шта она стварно значи за онога коме је намењена.

По својој основној функцији музеји су посредници између науке и јавности. У којој ће мери то они стварно и бити, зависи од степена спреме стручног кадра, од његових субјективних могућности да научно заснује и тумачи концепцију изложбе, од материјалних услова у којима се изложба реализује. У музејима са сложеном тематиком то се увек не може ни постићи, и потреба за сарадњом са научним и стручним радницима из других установа намеће се као неопходност.

У погледу стручне спреме и профила кустоса у историјским музејима треба свакако поменути и питање студија историјских наука. Кадар музејских стручњака донедавно је углавном потицао из редова археолога, историчара уметности и етнолога. Данас је значајан прилив и стручњака других специјалности, који се, међутим, на студијама не упознају са музеологијом. Исто тако, познавање националне историје везано је искључиво за студије групе историјских наука. Ствар је амбиције сваког појединца и система рада у установи да се тешкоће које из овога произлазе савлађују, али је то свакако и питање програма наставе историје и музеологије на неким катедрама.

*

За музеје се често каже да су или да треба да буду жаришта образовања и културе народа. У том погледу у послератном развоју музеја учињен је свакако велики напредак. Када се говори о томе, обично се наводе подаци о броју посетилаца. Излазак музеја у ширу јавност условљен је не само нараслим интересовањем грађана за музејске изложбе и потребом музеја за својом афирмацијом у културном животу земље него и новим системом финансирања. Али, независно од тога, нас овде интересује питање колико музеји стварно могу да буду популаризатори народне историје. Можда би се у анализи ове функције музеја могло поћи од питања с каквим импресијама и у којој мери обогаћени новим сазнањима и емоцијама напуштају посетиоци тематске и сталне изложбе у музејским просторијама. На овакво питање може се тачно одговорити само ако се посете систематски прате и проучавају, а не ослањањем искључиво на уобичајену књигу утисака.

Међутим, оно што је битно за визуелно приказивање и тумачење историјског кретања једног друштва, а то значи за научну популаризацију историје, јесте да је тема изложбе научна обрађена, да су избору експоната претходила научна истраживања, чији је резултат идејни пројект или концепција изложбе. Задатак кустоса у историјском музеју у том смислу је свакако сложенији и дуготрајнији, јер су теме обично нове и необрађене. Самим тим поједини музеји постају мали истраживачки центри.

И за популаризацију народне историје и за укључивање музеја у савремени културни живот, несумњиво је да посебан значај имају тематске изложбе. Њима се разрађује, допуњује и, евентуално, коригује стална поставка, оживљава и обнавља рад музеја. У вези с тим поменули бисмо изложбе за школе. Школски програми, и то не само из наставе историје, подстичу на музеолошку обраду појединих тема, пружају музејима могућности иницијативе у извођењу очигледне наставе. Мада то за музеј значи велико ангажовање, овакве тематске изложбе проширују сарадњу са школом, засада засновану претежно на тумачењу садржаја сталне поставке или садржаја појединих повремених изложби организованих поводом јубилеја или произашлих из општег програма рада музеја.

Осим са школом, тематске изложбе пружају све могућности ближе сарадње музеја са културним установама, привредним предузећима, друштвеним и друштвено-политичким организацијама. У томе је посебно значајна сарадња са радним организацијама непосредних произвођача, јер је и најпотребнија са становишта образовне и културне мисије музеја.

Међутим, радници су — то је познато — доста ретки посетиоци изложби. Да ли и зато што и сами музеји, са своје стране, нису довољно иницијативни да им се приближе, можда и посебним тематским изложбама? Сарадња музеја са школама врло је развијена, пре свега зато што су и школе за такву сарадњу заинтересоване. Код привредних организација такво интересовање није развијено. Изгледа да би већа иницијатива музеја изменила то стање. На један другачији однос према предузећима музеји су, уосталом, упућени и својим материјалним интересима.

Од осталих видова сарадње поменули бисмо овде, разговора ради, сарадњу међу музејима у организовању заједничких изложби и размени изложби. Та је сарадња корисна и ефикасна из више разлога, а посебно и због финансијске ситуације у којој се налазе музеји.

У смислу те сарадње, и Историјски музеј Србије припрема за наредну годину тематску изложбу о социјалистичком покрету у Србији у XIX и на почетку XX века. Изложба треба да прикаже привредне, политичке и културне прилике, као и положај и улогу радничке класе и организованог радничког покрета у Србији тога времена.

Замисао је да део те изложбе чине и материјали о истој теми који се односе на места или крај у којима се изложба поставља.

Разумљиво, многобројни су и други облици сарадње Историјског музеја Србије са другим музејима, као што је размена информација о музејском материјалу, сарадња у „Зборнику радова Историјског музеја Србије“, чија прва свеска излази у јуну ове године, удружени рад и средства у неким другим активностима, итд.



Указали смо овде на питања о којима би данас, чини нам се, требало разменити мишљења. Свесно смо оставили по страни проблеме финансирања и смештаја музеја, бојећи се, јер су данас врло живи, да не засене сва друга питања.

LES MUSÉES ET LA POPULARISATION DE L'HISTOIRE NATIONALE

Après la seconde guerre mondiale on procéda en Yougoslavie à la création de nombreux musées d'un type complexe — musées locaux et régionaux. Ceci fut, sans aucun doute, le reflet du désir du peuple yougoslave de connaître plus amplement son héritage culturel et son développement historique.

Dans les musées d'un type complexe ce développement est présenté dans son ensemble suivant les thèmes et la chronologie des événements, sous son aspect économique, public, culturel et politique. Cela signifie, cependant, que la question de la présentation muséologique est plus compliquée ici à cause de l'absence d'une conception précise et à cause de la pénurie du matériel, de l'espace et des moyens techniques modernes pour l'exposition des documents.

Le rapport traite ensuite les circonstances qui apparaissent dans les musées historiques en relation avec les problèmes ci-dessus exposés; il mentionne ensuite le rôle du conservateur dans l'organisation et l'interprétation des expositions permanentes et thématiques dans ces musées.